

УДК 1:316.4

Е. А. Кальницький, кандидат філософських наук, доцент

ГЕНЕЗА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ Й СПЕЦИФІКИ ФЕНОМЕНУ «КОМУНІКАЦІЇ» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Зроблено спробу визначення основного світоглядно-методологічного підґрунтя розуміння сутності й специфіки феномену комунікації. На основі порівняльного аналізу різноманітних концептуальних підходів досліджується сутність і специфіка цього феномену в контексті розвитку інформаційного суспільства.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, комунікації, соціокультурне середовище.*

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток будь-якого суспільства, в тому числі інформаційного, неможливо уявити без комунікацій. Вони відбуваються в усіх без винятку сферах суспільства — політичній, економічній, соціальній, духовній.

У сучасних умовах відбувається домінування інформаційної складової розвитку суспільства, важливого значення набувають комунікації між суб'єктами й об'єктами в соціокультурному середовищі.

Незважаючи на велику кількість публікацій, певні концептуальні підходи феномену «комунікація» потребують подальшого ґрунтового наукового дослідження. Переосмислення комунікаційної природи соціальної реальності постає нагальною потребою сучасного етапу розвитку інформаційного суспільства.

Метою даної статті¹ є здійснення порівняльного аналізу різноманітних концептуальних підходів феномену «комунікація», дослідження сутності й специфіки даного феномену в контексті розвитку інформаційного суспільства.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Біля витоків дослідження комунікацій стояли такі вчені, як М. Вебер, Г. Года, Г. Лассуелл, П. Лазарсфельд, М. Маклюен. Теоретичні основи феномену комунікацій були закладені

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

дослідженнями Н. Вінера, К. Шеннона, У. Уівера, філософська спадщина представлена працями Д. Белла, Г. Блумера, Дж. Гелбрейта, Дж. Гербнера, Н. Лумана, А. Моля, Т. Парсонса, Д. Рисмена, Ф. де Соссюра, А. Тоффлера, Ю. Габермаса, Р. Якобсона. Суттєвий внесок у становлення цього наукового напрямку зробили західні та російські вчені: Т. Адорно, Е. Аронсон, Ж.-П. Бодрійяр, М. Василик, Б. Грушин, В. Кашкін, В. Конецька, М. Кузнецов, Л. Матвеева, Г. Тард, Ф. Шарков, В. Шульц та багато інших фахівців. Активні розробки щодо різних складових комунікацій, у тому числі й інформаційних, ведуть українські вчені: О. Данильян, О. Дзьобань, О. Зернецька, Ю. Ганжуров, С. Квіт, Г. Почепцов, В. Різун, О. Холод та ін.

Інформація в історії розвитку цивілізації завжди відігравала визначальну роль і була підґрунтям для ухвалення рішень на всіх рівнях і етапах розвитку суспільства і держави. В історії суспільного розвитку, на думку вітчизняного дослідника інформаційних комунікацій О. Дзьобаня, доцільно виділити декілька інформаційних революцій, пов'язаних з кардинальними змінами у сфері виробництва, обробки і циркуляції інформації, суспільних відносин, які привели до суттєвих радикальних перетворень [1]. У результаті таких перетворень суспільство набувало в певному значенні нової якості.

Перша інформаційна революція пов'язана з винаходом писемності, що привело до гігантського якісного і кількісного стрибка в інформаційному розвитку суспільства. З'явилася можливість фіксувати знання на матеріальному носії, тим самим відчужувати їх від виробника і передавати від покоління до покоління.

Друга інформаційна революція (середина XVI ст.) викликана винаходом книгодрукування (першодрукарі Гуттенберг та Іван Федоров). З'явилася можливість тиражування й активного розповсюдження інформації, зросла доступність людей до джерел знань. Ця революція радикально змінила суспільство, створила додаткові можливості залучення до культурних цінностей відразу широких верств населення.

Третя інформаційна революція (кінець XIX ст.) обумовлена винаходом електрики, завдяки якій з'явилися телеграф, телефон, радіо, що дозволило оперативно передавати й накопичувати інформацію в значних обсягах. Наслідок цієї революції — підвищення ступеня розповсюдженості інформації, підвищення інформаційного «охоплення» населення засобами віщання. Підвищилася роль засобів масової інформації як механізмів розповсюдження повідомлень і знань на великих територіях і забезпечення ними громадян, що проживають на них, підвищилася доступність членів суспільства до повідомлень і знань. Істотно зросла роль інформації як засобу впливу на розвиток суспільства й держави, з'явилася можливість оперативного спілкування людей між собою.

Четверта інформаційна революція (середина ХХ ст.) пов'язана з винаходом обчислювальної техніки й появою персонального комп'ютера, створенням мереж зв'язку й телекомунікацій. Стало можливим накопичувати, зберігати, обробляти і передавати інформацію в електронній формі. Зросли оперативність і швидкість створення й обробки інформації, у пам'яті комп'ютера стали накопичуватися практично необмежені обсяги інформації, збільшилася швидкість передачі, пошуку й отримання інформації.

Сьогодні ми переживаємо п'яту інформаційну революцію, пов'язану з формуванням і розвитком трансграничних глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, що охоплюють усі країни і континенти, проникають у кожен будинок і впливають одночасно і на кожну людину окремо, і на величезні маси людей. Найбільш яскравий приклад такого явища і результат п'ятої революції — Інтернет. Суть цієї революції полягає в інтеграції в єдиному інформаційному просторі по всьому світу програмно-технічних засобів, засобів зв'язку і телекомунікації, інформаційних запасів або запасів знань як єдиної інформаційної телекомунікаційної інфраструктури, в якій активно діють юридичні й фізичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування. У результаті неймовірно зростають швидкості й обсяг оброблюваної інформації, з'являються нові унікальні можливості виробництва, передавання й розповсюдження інформації, пошуку й отримання інформації, новий вигляд традиційної діяльності в цих мережах.

О. Висоцька зазначає, що сучасне інформаційне суспільство є суспільством загальної комунікації, яка відбувається за допомогою та завдяки засобам комунікації, що формують не тільки наші уявлення про світ, а й фактично і є цим «світом», тобто тією «реальністю», крізь призму якої ми сприймаємо самих себе, свої власні дії та наше оточення. З цим важко не погодитись, оскільки у сучасному світі засоби та форми комунікації виступають своєрідним «дзеркалом» світосприйняття людини, яке, однак, ніколи не відбиває уявлення про світ у його цілісності, а обмежене «рамками» своїх комунікативних можливостей. Тому питання впливу засобів комунікації на характер відносин у суспільстві є одночасно складовою проблеми самоідентифікації людини у світі як певного способу побудови уявлень про світ-у-собі та світ-для-себе. О. Висоцька також наголошує, що надзвичайно важливо визначити роль комунікацій у світі, оскільки для того щоб дослідити будь-які суспільні процеси, слід розпочати саме з комунікацій [2].

За етимологічною природою термін «комунікація» походить від латинського «communication», що означає «передача, повідомлення», він нерозривно пов'язаний з дієсловом communico («роблю спільним; повідомляю; з'єдную»), що є похідним від commūnis («спільний») [3, с. 545].

Термін «комунікація» асоціюється у різних галузях наукових досліджень по-різному і має своє специфічне забарвлення. Кількість інтерпретацій цього феномену у 1972 р. нараховувало близько 120, а вже на початку ХХ ст. таких визначень налічується близько 250. На що дослідник В. Кашкін зауважує, що визначень цього терміна є стільки ж, скільки є авторів, що досліджували дане питання [3, с. 15].

Існування різноманітних визначень комунікації, з одного боку, свідчить про наявність безлічі дослідницьких перспектив і підходів до аналізу, з іншого — породжує відому складність з вибором методів дослідження. Проте специфіка феномену комунікації полягає в тому, що вона є засадничою для створення розгорненої концептуалізації комунікації від початкового поняття в рамках окремих наук до категорії соціальної філософії, яка дозволить спрямовувати й структурувати теоретичне дослідження.

Витоки філософського розуміння комунікації беруть початок у старогрецькій філософії й пов'язані з діяльністю софістів, що розвивали риторіку як мистецтво мови (Горгій, Гіппій, Протагор V–IV ст. до н. е.).

Сократ поклав початок моральній філософії і виробив особливий метод діалектики як способу міркування в діалозі у формі питань і відповідей через зіткнення різних точок зору (метод маєтики). Уже в той час комунікація осмислювалась не тільки як необхідна умова розвитку людини, одне з джерел її пізнання, але і як шлях усвідомлення нових знань і відкриття істини. Продовжуючи сократівську позицію, Платон також усіляко підкреслював неможливість існування окремої ізольованої людини. Він указував на те, що сама для себе людина є недостатньою і тому прагне до спілкування. Розуміючи останнє як обмін думками між людьми, Платон у діалозі «Федр» не лише вказував на інформаційну природу спілкування, але й на його технологію у формі мови й писемності. Особисті відносини, що виникають між індивідами в процесі спілкування, зображаються ним як «розумні відносини взаємного використання» [4, с. 249]. Отже, у Сократа і Платона філософська рефлексія виступає у формі діалогу, як інтелектуального спілкування людей.

Творцем першої загальної схеми процесів спілкування можна назвати Арістотеля. Він формулює завдання риторики як з'ясування засобів і методів ефективного переконання. Крім того, можна відзначити найважливіший момент установлення уявлень про комунікацію, а саме, в Арістотеля достатньо цілеспрямовано вживається термін «спілкування» (*homilia*). У «Риторичі» він вказує, що для будь-якого акту спілкування необхідними є три елементи: особа, яка говорить; мова, яку ця особа вимовляє; особа, яка цю мову слухає [5, с. 15].

Грецькі традиції були розвинені стародавніми римлянами (Цицерон, Марк Фавій Квантіліан). У цілому антична риторика стала першим важливим

етапом у концептуалізації поняття комунікації, у становленні й розвитку комунікативної теорії та практики. Та все ж суспільна думка античності була здатна зробити лише перші кроки в даному напрямку: рівень реального розвитку був ще дуже низьким для того, щоб проблема спілкування набула серйозного значення в суспільній свідомості.

Середньовіччя в особі теоретиків риторики і практики гомілетики як мистецтва промови проповіді дещо підсилило спадщину античності. Характеризуючи специфіку комунікацій кінця епохи середньовіччя, Й. Хьойзінга відзначає: «У всякій речі шукали «мораль»... — урок, який там містився, етичне значення як найістотніше зі всього, що там було. Будь-який історичний або літературний епізод виявляв тяжіння до кристалізації у притчу, етичний зразок, приклад або довід; усіякий вислів перетворювався на сентенцію, в текст, у вислів» [6, с. 275].

Починаючи з епохи Відродження, риторика все більше переміщує фокус дослідження комунікації у царину художньої мови. Наступний етап в осмисленні комунікації пов'язаний з творчістю Т. Гоббса, який по суті доповнив уявлення Платона й Арістотеля про роль мови і словесних понять як інструмента спілкування. Гоббс фактично підійшов до дуже важливого висновку. Він вважав, що спілкування здійснюється за допомогою знаків (мови, жестів тощо). Зокрема, Гоббс розрізняв два види мовних імен. Імена, призначені для власного пригадування, він називав «мітками». Інші «через їх застосування» — це «знаки», коли «багато людей, що користуються одними й тими ж словами, позначають один одному свої поняття або думки» [7, с. 23–24].

Б. Спіноза, а потім і французькі матеріалісти XVIII ст. розглядали комунікацію як властивість людської природи. Б. Спіноза особливо підкреслював специфічність людського спілкування у зв'язку з наявністю у людей розуму і здатності раціонально мислити. К. Гельвецій і особливо П. Гольбах, не заперечуючи в цілому раціоналістичних посилок спілкування, далі деталізують проблему, звертаючись до понять розумних потреб, користі й інтересу. У творі «Катехізис природи» П. Гольбах аналізує й окремі форми спілкування, зокрема, він зупиняється на таких проявах спілкування, як дружба, вірність, довіра тощо [8, с. 50]. У зв'язку з цим П. Гольбах підкреслив важливу умову спілкування — наявність деякого передумовного знання, відомого його учасникам. Іншими словами, перш ніж вступати у спілкування, люди повинні володіти необхідним мінімумом зрозумілих їм значень, у які вкладається більш-менш ідентичний сенс.

Німецька класична філософія розробляє категоріальний апарат, принципово значущий для концептуалізації комунікації. Ф. Шлейєрмахер розглядає спілкування між індивідами як суб'єкт-суб'єктне відношення. Він заклав основи філософської герменевтики як мистецтва усвідомлення чужої індиві-

дуальності, «Іншого», вводить поняття герменевтичного кола, коли текст (що розуміється як одиниця спілкування) розглядається як частка, а культура, в якій він функціонує, як ціле.

Низку нових аспектів у розуміння суті спілкування вніс Г. В. Ф. Гегель. Він фактично запропонував загальносоціологічний закон спілкування і відособлення особи в суспільстві. У «Феноменології духу» Гегель, зокрема, відзначає, що індивідуальність «як одиничне суще явище» суперечить тому, що суть цієї індивідуальності є все ж таки «всезагальність духу» [9, с. 163].

Розвиваючи філософські позиції Фіхте з проблеми комунікації, Гегель пов'язує проблематику спілкування з питаннями формування індивідуальної самосвідомості. Проте початкові установки Гегеля прямо протилежні позиції Фіхте. Соціально-філософське вчення Фіхте виходило з визнання початкової «даності» й «первинності» індивідів по відношенню до їх можливих і дійсних взаємодій з іншими людьми. У соціальній філософії Гегеля індивіди постають як спочатку суспільні всередині себе. Усі вони у своїй внутрішній суті вже сформовані суспільством і втілюють у собі об'єктивний дух, є його носіями.

Звернення до феномену комунікації найбільш активно відбувається у ХХІ ст. Цей період характеризується істотним прогресом у комунікації, який виразився, по-перше, в тому, що склалися засоби масової інформації й інформатика — новий вид комунікаційної діяльності, народжений науково-технічним прогресом; по-друге, за допомогою цього нового виду почали складатися і нові комунікаційні відносини людей; по-третє, в тому, що змінився зв'язок комунікації з виробничою і культурною діяльністю людей. Професор Г. Почепцов розуміє під феноменом комунікації процеси переходу вербальної сфери у невербальну і навпаки, роблячи все неявне явним [10, с. 15]. Відомий дослідник Р. Якобсон визнає комунікацію як процес передавання інформації від одного суб'єкта до іншого за допомогою певних знаків (сигналів) [11, с. 199]. Російський культуролог Ю. Лотман розглядав це явище як переклад тексту з мови мого «Я» на мову твого «Ти» [12]. Гармонізувати всі наявні поняття робить спробу професор Ф. Шарков [13, с. 178]. Він починає розглядати феномен комунікації з трьох основних, на його думку, точок зору: як засіб зв'язку між об'єктами матеріального та духовного світу; як спілкування між людьми, під час якого люди обмінюються інформацією; передавання інформації суспільству з метою впливу на нього та різних його груп. Дослідник Д. Дуцик виокремлює чотири основні визначення: комунікація — це поняття універсальне, яке є спільним для всіх наук, спосіб зв'язку об'єктів матеріального та нематеріального світу; комунікація як технічне поняття — це спосіб передачі інформації матеріальних та духовних об'єктів з одного об'єкта в інший; комунікація — біологічний феномен — сигнальний спосіб зв'язку біологічних істот; комунікація — феномен соціальний, тобто такий, що ви-

користовується для позначення зв'язків та відносин, які виникають у людському суспільстві [14, с. 52].

Досліджуючи феномен комунікації, доцільно звернути увагу на те, що вивченням питання комунікації займається така філософська наука, як комунікативна філософія. Головне завдання, яке ставить перед собою комунікативна філософія, є раціональне обґрунтування універсальних підстав людського взаєморозуміння й гармонізація стосунків між людьми та між людиною і навколишнім світом. Тобто комунікативна філософія визнає комунікацію як не лише спілкування між суб'єктами, а як зв'язок з навколишнім світом, включаючи в себе політичні, соціальні, економічні та інші елементи. У контексті філософських наук комунікацію розглядають як спілкування входження у взаємини на основі та за допомогою певних засобів людської взаємодії.

Один із провідних філософів сучасності, представник комунікативної філософії Ю. Габермас пише, що постійні хитання між емпіричним та трансцендентальним способом розгляду, між радикальною саморефлексією та напередпомислимим, що не дає себе схопити у рефлексії, свідчать про вичерпання потенціалу філософії свідомості. Окреслена проблема повинна зникнути при переході до нової парадигми — парадигми взаєморозуміння: «Якщо ми можемо на мить припустити модель зорієнтованої на взаєморозуміння дії, ... тоді постановка об'єктивації та відповідної їй активності суб'єкта пізнання, спрямованого на самого себе та на цінності у зовнішньому світі, більш уже не є привілейованою. У парадигмі взаєморозуміння ґрунтовною стає перформативна настанова учасників інтеракції, які координують свої плани дій у ході досягнення порозуміння про щось у світі» [15, с. 289]. Прірву між трансцендентальним та емпіричним, яка притаманна філософії свідомості, долають через інтерсуб'єктивні відносини. В цьому ж контексті «... парадигма пізнання предметів повинна бути заміненою на парадигму взаєморозуміння між людьми, які здатні промовляти та діяти» [15, с. 288]. На цій підставі можна зазначити, що провідною тенденцією Західної філософії ХХ ст. стала відмова від віри у фундаментальні властивості людської свідомості й перехід до нової парадигми, конституюваної такими поняттями, як взаєморозуміння, інтерсуб'єктивність, мовленнєва діяльність.

На думку представників комунікативної філософії, засадничим для людини є феномен комунікації або мовленнєвої взаємодії між людьми. «Комунікація визнається останнім підґрунтям і свідомості, і пізнання, і суспільного буття» [22, с. 7]. Найважливішим завданням, яке ставить перед собою комунікативна філософія, є раціональне обґрунтування універсальних підстав людського взаєморозуміння й гармонізація стосунків між людьми та між людиною й навколишнім світом. Теоретичним підґрунтям такої позиції став поворот у питанні обґрунтування знань гуманітарної сфери, який відбувся

в ХХ ст. Велику роль у цьому відіграла критика поглядів Рене Декарта американським філософом-прагматиком, засновником семіотики Чарльзом Пірсом. Полеміка між ученими концентрувалась передусім навколо проблеми безпосереднього знання: «Пірс різко розкритикував вчення Декарта про інтуїтивне (безпосереднє) знання. У Декарта поняття інтуїції було призначене передусім для пояснення достовірності математичних дедукцій, що доходять висновків, які мають характер всезагальності й необхідності» [19, с. 80]. Інакше кажучи, Р. Декарт шукав таке знання, яке могло б бути всезагальним і необхідним (об'єктивним), щоб із нього методом дедукції виводити нове знання. «Пошуки інтуїтивно очевидного першого початку всього знання привели Декарта до визнання факту індивідуальної самосвідомості єдиним абсолютно достовірним вихідним засновком...» [19, с. 84]. Доцільно зазначити, що Р. Декарт визнавав існування безпосереднього знання, даного нам напряму через інтуїцію. До того ж він визнавав це знання єдино достовірним.

Натомість Ч. Пірс зазначає, що «будь-яка думка є знаком». А це означає, «що жодна думка, взята сама собою не є сталим, безпосереднім знанням. І в цьому суттєва відмінність погляду Пірса від позиції Декарта й усієї традиції, що від нього походить» [19, с. 90]. Водночас, на думку Ч. Пірса, знання з'являється лише в процесі інтерпретації чуттєвих чи розумових знаків. Достовірність знань (значень) забезпечує інтерсуб'єктивною узгодженістю щодо тих чи тих знань у межах певної спільноти (певного товариства). Тут можна зробити висновок, що його позиція цілком змістила акценти у питанні об'єктивності знання, основою якої стає не людська свідомість, а інтерпретація та інтерсуб'єктивне узгодження смислу й істини речень або їхніх систем.

Думки Ч. Пірса підтримав і розвинув представник північноамериканської філософії прагматизму (а точніше, неопрагматизму) Річард Рорті. «Рорті критикує намагання засновувати наш інтерпретативний словник на апеляції до «об'єктивності», пропонуючи прагматичну альтернативу, яка полягає, на його думку, в тому, що легітимація завжди є звернена до «солідарності» або культури» [20, с. 421]. Інакше кажучи, він наголошує на соціокультурній укоріненості нашого знання. І саме така позиція є важливим кроком у розв'язанні проблеми критичного переосмислення західного логоцентризму.

Р. Рорті бачить у проблемі мови ядро сучасної думки. В цьому він дуже близький до поглядів, які сформувалися в лоні аналітичної філософії: «Ми перестали розуміти реальність через поняття досвіду та свідомості, які були поняттями традиційної філософії. Мова стала центральним питанням, ядром сучасної філософії. Ось головний факт, який ставить усе з голови на ноги» [21, с. 514].

Саме акцент на мовній проблематиці поєднує комунікативну філософію з провідними напрямками філософських досліджень ХХ ст. — герменевтикою,

феноменологією, аналітичною філософією, семіотикою. Але водночас комунікативна теорія ставить власні акценти в цьому питанні. Так, Карл-Отто Апель наголошує на ролі мови як трансцендентально-герменевтичної величини. Аналізуючи мову в межах суб'єкт-суб'єктних відношень, філософ трактує ці відношення «як інтерсуб'єктивну комунікацію, яка в принципі “не може бути зведеною до мовної передачі інформації”». Мова виступає в цьому контексті не лише механізмом об'єктивації інформації та експресивним засобом, але й медіатором розуміння» [23, с. 63]. Крім того, мову в комунікативній філософії тлумачать не лише як знакову систему, але й як трансцендентальну, ідеальну величину, яка є конститутивною для людського буття та світовідношення. А найважливішим висновком, який роблять у межах комунікативної теорії в дослідженні мовної проблематики, є наголос на провідній ролі комунікативної функції мови. Зокрема, сучасний представник комунікативного напрямку Вольфганг Кульман зазначає: «Тепер виявляється, що важливим результатом розумно інтерпретованої теорії мовленнєвих актів є не лише те, що функція репрезентації — одна з багатьох можливих і цілком рівноправних функцій мови, але те, що використання пропозицій у констатаціях і висування претензій на істинність для висловлювань стають можливими передусім через використання мовленнєвих феноменів, які традиційно й по праву вважалися насправді комунікативними. Репрезентативна функція мови, яка традиційно абсолютизувалась, обмежуючи комунікативну функцію, в дійсності є залежною від неї. Досягнення взаєморозуміння кимось стосовно чогось за допомогою мови є універсальним моментом, який включає і дозволяє робити висновки про все інше. Репрезентація чогось у висловлюваннях є окремим випадком використання мови, який стає можливим завдяки всезагальній структурі мовленнєвої системи взаєморозуміння» [18, с. 14]. Отже, акцент на комунікативній функції мови веде нас до проблеми інтерсуб'єктивності та соціокультурної укоріненості нашого пізнання. І якщо вважати цю тезу правильною, «то зрештою стає зрозумілою та важлива імплікація ідеї опосередкованого мовою пізнання, яка тільки й проливає правильне світло на значення «лінгвістичного повороту» філософії ХХ ст. І саме зараз можна стверджувати, що розум, який відповідно до основної течії новоєвропейської філософії розумівся лише із опозиції до природи, тобто із суб'єкт-об'єктної схеми, від самого початку співвідноситься як з об'єктами пізнання, так і з іншими суб'єктами, які спільно пізнають, діють та комунікують» [18, с. 11–12].

Зміна парадигми відбулась також і в соціальній теорії, в якій постала проблема побудови нового бачення суспільства з урахуванням комунікативного повороту у філософії. Дослідження такої проблематики здійснює Ю. Габермас шляхом переусвідомлення головних положень класичної соціальної теорії,

насамперед західної соціології кінця XIX — початку XX ст., шукаючи також в історії соціальних ідей закономірності руху до зміни парадигми, сутність якої полягає в переході від соціальної теорії, що виходить із концепції дії (насамперед цілераціональної) до теорії суспільства, узasadниченої комунікацією» [16, с. 92]. У межах зміни парадигми в соціальній теорії «місце суспільної інтеграції засобами вірувань заступає інтеграція, яка забезпечується механізмами мовленнєвої взаємодії. Індивідуалізація та зростаюча автономія суб'єкта пояснюється також тим, що формування ідентичності суб'єкта стає результатом комунікативної діяльності» [16, с. 102]. Зasadничими в соціальній сфері визнають інтерсуб'єктивно комунікативні структури, а мова, мовленнєва діяльність постає головним джерелом суспільної інтеграції.

Найважливіший висновок, який необхідно зробити з наведених думок, — це те, що світовідношення людини є мовно, а точніше комунікативно, детермінованим, що змушує нас визнати проблему інтерсуб'єктивності як засадничої в контексті запропонованої комунікативною філософією зміни світоглядних орієнтирів. Такий висновок має дуже вагоме значення для вирішення завдань, що стоять перед комунікативною філософією. Передусім основою людського буття визнають не абстрактну позалюдську реальність з ідеалом пошуку об'єктивної істини, а комунікативну діяльність людини, спрямовану на досягнення взаєморозуміння з іншими людьми та навколишнім світом. Крім того, таке бачення дає змогу вирішити проблему подолання методологічного соліпсизму, або суб'єктоцентрованості, класичної європейської філософії, орієнтуючи людину не на виведення достовірних знань із свідомості, а на обґрунтування їх в аргументативному дискурсі з іншими членами комунікативної спільноти. Саме раціональна аргументація в дискурсі стає для комунікативної філософії критерієм істинності (справедливості, щирості). У цьому контексті «дискурсивно-теоретичний критерій розуму (формально чи процедурно) заступає онтологічні змістові (лад буття, світ ідей, Бог, природа) чи трансцендентальні (філософія свідомості) та монологічні концепти розуму традиційної філософії» [16, с. 30].

Своєрідною онтологічною основою теоретичних побудов комунікативної теорії є принцип розрізнення двох практик, який запропонував Ю. Габермас. «Наголошуючи на двох аспектах відношення людей до світу (до природи і один до одного), Габермас виводить з них два аспекти людської діяльності: працю, або цілераціональну дію, і комунікативну дію, або символічно опосередковану інтеракцію, розглядаючи їх рівноцінними видами діяльності. Посилаючись на Габермаса, схожу думку висловив і Апель: «Людина, на мою думку, має два рівноцінні, не ідентичні, а взаємодоповнювані, пізнавальні інтереси. Перший визначається необхідністю технічної практики, здійснюва-

ної на основі осягнення законів природи, другий — необхідністю соціальної, моральної практики» [16, с. 65]. Це розрізнення, на думку представників комунікативного напрямку, є невід'ємним атрибутом людського буття і виявляється в усіх його феноменах. Так, відповідно до типів діяльності, в межах комунікативної філософії пропонують розмежовувати й два типи раціональності: комунікативно-консенсуальну та стратегічну цілераціональність. Якщо перша втілюється в прагненні до порозуміння і виражається в комунікативній діяльності, то друга — у прагненні досягти мети, що виражається в інструментально-практичній діяльності людини. Головною проблемою в цьому контексті теоретики комунікативного напрямку називають тотальне панування власне стратегічної раціональності, прикладом чого може слугувати екологічна криза чи будь-яка війна. Тут необхідно зазначити, що така проблема набуває нової актуальності в контексті переходу до інформаційного суспільства, оскільки інформація стає новим ресурсом, за який ведуть запеклу боротьбу, та, водночас, новим засобом тиску та маніпуляції. У цій ситуації метою, яка стоїть перед комунікативною філософією, є врівноваження стратегічної раціональності комунікативною або, інакше кажучи, доповнення суб'єкт-об'єктного світовідношення *homo faber* інтерсуб'єктивними зв'язками *homo sapiens*. Механізмом втілення цього завдання знову-таки постає дискурс, у якому на основі раціональної аргументації досягають реальної інтерсуб'єктивної згоди щодо наших знань, норм та цінностей, що має слугувати універсальним підґрунтям досягнення взаєморозуміння, розв'язання конфліктів та гармонізації міжлюдських взаємин.

Отже, комунікативна філософія, заснована на «апріорі комунікації» і спрямована на пошук універсальних умов і можливостей взаєморозуміння між людьми, дає принципово нове бачення сучасної людської ситуації та головних проблем, які її супроводжують. Така філософія, апелюючи до інтерсуб'єктивності, узаasadниченої мовою як трансцендентальною величиною, а не до партикулярних цінностей та норм, виведених із конкретних історичних обставин, претендує на знаходження універсальних і вагомих підстав людської солідарності. Це має змогу стати тією основою, на якій можна вирішувати актуальні проблеми сучасного інформаційного суспільства, будувати нову систему людського світовідношення, ідеалом якої є взаєморозуміння та гармонізація відносин людини з іншими людьми, суспільством та природою. Очевидно, такий погляд може допомагати у світі, де з кожною хвилиною множаться та загострюються різноманітні кризи та конфлікти, а місце й роль людини стають щоразу суперечливішими.

Таким чином, **як висновок**, зазначимо, що феномен комунікації є досить багатограним за своєю суттю. Науковий дискурс щодо понятійно-категорі-

ального апарату комунікацій постійно триває. Порівняльний аналіз різноманітних концептуальних підходів феномену «комунікація» дає підстави для дослідження основних концептуальних підходів, до з'ясування його сутності й специфіки з точки зору філософського узагальнення як культурно-історичного феномену, породженого складними, у тому числі й сучасними процесами соціокультурних відносин і взаємодій у контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2012. – 224 с.
2. Висоцька О. Є. / Засоби та форми комунікації як «дзеркало» світосприйняття людини / О. Є. Висоцька // Філософські проблеми гуманітарних наук (Збірка наукових праць) : Зб. пр. – К., 2009. – 500 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [голов. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2.
4. Платон. Избранные диалоги / Платон. – М. : Худ. лит., 1965. – 714 с.
5. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель. – СПб. : Азбука, 2000. – 346 с.
6. Хейзинга Й. Осень средневековья / Й. Хейзинга. – М. : Айрис-пресс, 2002. – 544 с.
7. Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс // Соч. в 2 т. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – 735 с.
8. Гольбах П. А. Катехизис природы / П. А. Гольбах // Избр. произведения: в 2 т. – М. : Мысль, 1963. – Т. 2. – 564 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель // Соч. в 14 т. – М. : Соцэкгиз, 1959. – Т. 4. – 440 с.
10. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Реал-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 656 с.
11. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 193–230.
12. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман. – М., 1996. – 464 с. – Режим доступа: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/kazakova/leccion_5.pdf.
13. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации : [учеб. для вузов] / Ф. И. Шарков. – М. : ИД «Социальные отношения», Перспектива, 2003. – 248 с.
14. Дуцик Д. Р. Політична журналістика / Д. Р. Дуцик. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 138 с.
15. Габермас Ю. Інший шлях із філософії суб'єкта: альтернатива комунікативного та суб'єктоцентрованого розуму / Ю. Габермас. Філософський дискурс модерну. – К. : Четверта хвиля, 2001. – С. 287–319.
16. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія / А. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.

17. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А. Карась. – К.; Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 520 с.
18. Кульман В. Трансцендентально-прагматична позиція / В. Кульман // Топос. – 2000. – № 2. – С. 11–20.
19. Мельвиль Ю. Чарльз Пирс и прагматизм / Ю. Мельвиль. – М. : Изд-во МГУ, 1968. – 492 с.
20. Рорті Р. Солідарність або об'єктивність / Р. Рорті // Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К. : Основи, 1998. – С. 516–518.
21. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей / Ж. Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
22. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
23. Всемирная энциклопедия: Философия. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современ. литератор, 2001. – 1312 с.

ГЕНЕЗИС КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ПОНИМАНИЮ СУЩНОСТИ И СПЕЦИФИКИ ФЕНОМЕНА «КОММУНИКАЦИИ» В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Кальницкий Э. А.

Сделана попытка определения основного мировоззренческо-методологического основания понимания сущности и специфики феномена коммуникации. На основе сравнительного анализа разнообразных концептуальных подходов исследуется сущность и специфика этого феномена в контексте развития информационного общества.

Ключевые слова: информационное общество, коммуникации, социокультурная среда.

GENESIS OF CONCEPTUAL GOING IS NEAR UNDERSTANDING ESSENCES AND SPECIFICS OF THE PHENOMENON OF «COMMUNICATION» ARE IN CONTEXT OF DEVELOPMENT OF INFORMATIVE SOCIETY

Kalnitskyi E. A.

Done attempt of determination basic view-methodological soil of understanding of essence and specific of the phenomenon of communication. On the basis of comparative analysis of various conceptual approaches essence and specific of this phenomenon is investigated in the context of development of informative society.

Key words: informative society, communications, sociocultural environment.

